

## SOVYET TARİH ARAŞTIRMALARINDA BAZI YENİ YAKLAŞIMLAR ÜZERİNE\*

BORIS M. POTSKHVERIYA\*\*

Sayın profesör Yaşar Yücel!

Sayın bayanlar! Sayın baylar!

Saygıdeğer toplantınıza beni davet ettiğiniz ve bir konuşma yapma olanağını verdiğiniz için içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Son zamanlarda sovyet tarih biliminde incelenen bazı sorunlara bu konuşmada dikkatinizi çekmek isterim.

Tüm yaşamımızda perestroyka, yani yeniden yapılanmanın uygulandığı günlerde, glasnost dediğimiz açıklık ve demokratikleşme sürecinde, halkın bilincinde de köklü değişiklikler yapılıyor. Bunsuz, tabii, hayatımız yenilenemez. Geçmişe artan bir ilgi duyulması, 70 yıllık hayatımızın sonuçlarını derinden inceleyip anlamak isteği, bugün sovyet toplumu için karakteristik niteliklerdir. Sovyet kamuoyunun kanısınca, ülkemize başarı kazandıran şeylerin olduğu kadar, acıklı ve feci deneyimlerin nedenlerini de inceleyip anlamak gerekir. Tarihimizde boşlukları doldurmak, insanların yazgısını, kitle ve kişilerin devamlı değişen hayat tablolarını görmek arzusu, hiç bir zaman bugünkü kadar kesin olmadı. Tarihçilerin yapıtlarında son zamanlara kadar bu sorunlara tam cevap verilmedi. Bunda şaşılacak hiç bir şey yoktur, çünkü tarih bilimi sürekli durgunluk dönemini yaşadı. Önceleri çıkan monografi ve yazılarda hata ve yalanlar az değildi. Bugünse sorunları ilmi yönden araştırmak, dogmatizmle savaşmak gerektir. Hele orta dereceli ve yüksek okullar için çıkan ders kitapları gerçek bilimden çok geride kalıyordu. Gençlerimize, ülkede yapılan değişiklikler hakkında olay ve genelleştirmelerde dolu açıklamalar gerektir. Şahsa tapma dönemini, durgunluk dönemini doğru olarak değerlendiren, Leninci sosyalizm anlayışının ters gösterildiğini ispatlıyan kitaplar gerektir.

Sovyet biliminde, tarihimiz üzerine, bugüne kadar görülmiyen serbest tartışmalar başladı. Bu, başlıca olarak dergi, kitap ve broşürlerde, bilimsel

\* Bu makale, Türk Tarih Kurumu 1989-1990 dönemi konferansları içinde 30 Mart 1990 tarihinde bir konferans olarak verilmiştir.

\*\* Doğubilim Enstitüsü MOSKOVA.

yapıtlarda ve daha başka yayınlara da yansdı. Şimdi bilimsel yapıtlarda parti faaliyeti üstüne bilgi veren yeni olay, rakam ve biyografi verilere geniş yer ayrılmaktadır. Önceleri ise buna izin verilmezdi.

İnceleme konularını serbestçe seçme olanağı, sonuç çıkarmada plüralizm, farklı yaklaşımlar, bazan bir birine zıt yaklaşımların ortaya çıkması-na yol açtı.

Sosyalizm kurma yolları ve biçimleri, zafer ve yenilgeler basında tartışılmaktadır. Önceleri ise, hele otuzlu-kırkılı yıllarda bu akla bile gelemezdi. Bugün bir dizi yazarların sözü geçen sorunlara duygululukla yaklaştıklarını, hükümlerinin tek yanlı olduğunu, SSCB tarihini belirli açıdan kavradıklarını görüyoruz. Bu yaklaşımlarda tezatlı görüşler az değildir. Stalinin 1928-1929 yıllarında karşı devrim yaptığını iddia edenler (örneğin A.A. Nuykin), işçi sınıfının politik hakimiyetten, devletleştirilen üretim araçlarından uzaklaştırıldığını iddia edenler vardır (ayrıca A.A. Butenko). Diğerlerine göre Stalin totaliter devlet kurdu (N.P. Popov), mutlakiyet rejimi kurdu, prensip itibari ile kültürü ve uygarlığı rededen terör rejimi kurdu (M.N. Kapustin). Doğal olarak birçok sorunları ortaya çıkaran bu kavramda, aslında toplumun sosyalist temelleri redediliyor. Başka fikrin daha doğru olduğu söylenebilir (A.M. Borşagovski). 20-li yılların sonunda Stalin tarafından şahsi hakimiyet rejiminin kurulması, sosyalizm'e karşı bir olaydı. Aynı sorun hakkında öne sürülen farklı bilimsel görüşler, tarihsel kişilerin değerlendirilmesinde tezatlı görüşler, tarih biliminde bilimsel arama ve fikir plüralizminin gittikçe çok kökleştiği gösteriyor. Toplumun buhranla yüzyüze geldiği günlerde, durgunluk durumunda bilim, bu olayların kaynaklarını meydana çıkarıyor, doğal olarak Leninin teoretik mirasına dayanarak. Fakat tarihçiler, sosyalizm teorisine ilişkin Lenin görüşlerinin evrimini incelemede daha az şeyler yaptılar. Örneğin, Leninin yanılmadığı, şu veya bu görüşünden vazgeçmediği, sürekli zaman iddia ediliyordu. Ama bu doğru değildi. Leninin ekonomik politikaya yaklaşımı bunu doğrulayan örnektir. Lenin sosyalizmin şevkle çalışarak kurulabildiği fikrinin yanlış olduğunu kabul etmişti. Maddi ilginin, ekonomik gelişmenin önemli faktörü olduğunu da kabul etmişti. Ve ülkeyi kurtaramıyan "askeri komünizm" yerine yeni ekonomik politikayı öne sürdü. Çünkü o zaman ekonomik kriz ülkeyi uçuruma itiyordu. Başta halkı açlık ve sefaletten kurtarmak gerekti. 1921 yılında Leninin önerisi üzerine plana göre yiyecek dağıtımı ayniyat vergisi ile değiştirildi. Köylülerden aileleri için minimum ürün kalarak tüm ürün artıkları karşılıksız olarak alınıyordu. Bu sistem köylü emeğini teşvik etmiyordu. Ayniyat vergisi ise köylüler için daha elverişliydi, tutarı ekim başlamazdan önce belirleniyordu. Köylüler ürün ar-

tıklarını çarşıya sürebiliyorlardı. Lenin ticaret serbestliğinin zorunluğunu da esaslandırıyordu. Oysa Leninin birçok savaş arkadaşları şu veya bu ölçüde olursa olsun özel mülkiyetin tatbikini bir türlü kabul edemiyorlardı. Yeni ekonomik politika ise emekçilerin ekonomik teşebbüsünü teşvik ediyordu, ticaretin canlanmasına yol açıyordu. Kendi içinde kendini finanse ederek çalışma usulü yani işletmelerin öz finansman ve öz yönetim sistemine geçmeleri bu politikanın geliştirilmesinde önemli rol oynadı. Yeni usul sosyalist adaletin maddi temelini oluşturuyordu. Esnaf dükkanlarını, orta halli bir dizi işletmeleri devletsizleştirme kararı pek önemli bir karardı. Üretim araçlarının kiralanmasına izin verildi. Kiralanmış (orta ve küçük) işletmelerin yarısından fazlası özel kişilere verildi. Bir kısmı kooperatiflere.

Yabancı firmaların iştirakiyle ortak işletmeler kuruldu. Yeni ekonomik politika kişisel ve toplumsal çıkarları birleştirmeye olanak verdi. Ama Stalin köylü emeğini teşvik eden önlemleri kaldırdı. Bugün bu hareket tarih yapıtlarında kınanmaktadır.

Tarih biliminde SSCB tarihinin değerlendirilmesine iki yaklaşım görülüyor.

Bazı yapıtlarda öne sürülen fikre göre, sosyalizm davası ve parti otoritesi Stalin ceza önlemleri yüzünden büyük zarar gördü. Lenin vasiyetlerinden dönüldü. Ama her ne olsa da parti ile halkın muazzam çabalarıyla sosyalizmin temelleri atıldı. Değişik kitaplarda sosyalizm değişik biçimde niteleniyor. Sosyalizm "erken", "kışla", "devlet", "biçimsizleşmiş" sosyalizm olarak isimlendiriliyor. Ama yazarların hepsi, sosyalizm ilişkilerinin gerçek biçimleri olduğunu, sağlam temele dayanan toplum kurulduğunu kabul ediyorlar.

Başka yaklaşımlara gelince, ülkemizde sosyalizm diye hiç bir şey yok ve olmadığını söyleyenler de vardır. Üstelik 1917'de parti tarafından seçilen yolun yanlış olduğunu iddia edenler de vardır. Peki, bu yaklaşımın nedeni nedir? Sosyalist demokrasinin Stalin tarafından sınırlandırılması, insanların sosyal ihtiyaçlarının bilmezlikten gelmesi, toplumsal mülkiyetten ve politika ile ideolojiden insanın uzaklaştırılması, Stalinin sert ve manasız ceza önlemleri, milyonlarca komünist ve partisizin cezalandırılması bu yaklaşımların ortaya çıkmasına neden oldu. İdari-kumanda sisteminde insanlara "birer vida" rolü ayrılıyordu. Geçtiğimiz yıllarda çıkan bir dizi tarih etüdlerinde şu fikir öne sürülüyor: Lenin sosyalizm kavramı teori ve pratikte Stalin tarafından büsbütün tahrif edildi. Sosyalist demokrasi ve kooperasyonun rolü ve bir sıra önemli sorulara ilişkin Lenin kavramı red-

dedildi. Stalin kendisi hiç bir zaman sosyalizm fikirlerini resmen reddetmiyordu. Tam aksine kendisini bir ülkede sosyalizmi kurma fikrinin savunucusu sayıyordu. Fakat Stalin sosyalizme üstünkörü doğmatik açıdan yanaşyordu. Sözleri ile işleri birbirini tutmuyordu. Stalin Leninizmden vazgeçti. Neden? Tarihçiler işte bunu anlamaya çalışıyor, nedenlerini inceliyorlar. Lenin, insanı tüm önceki kültür başarılarına dayanarak geliştirme işini, sosyalizm fikirlerinin maarifçilik ve ümanizm fikirlerini sürdürmesini başlıca prensip sayıyordu. Stalin ise teoretik açıklamalarında ümanizm anlamından kaçınıyordu. Politbüro üyeleri de, Parti Merkez Komitesi üyeleri de onun için birer vidaydı, hiç bir haktan yararlanmayan vidalardı.

Lenin halkın öz yönetim organları olan Sovyetlere pek büyük önem veriyordu. Ana amacı kendi sınırsız hakimiyetini sağlamlaştırma olan Stalin ise Sovyetleri, parti cihazı yönetimindeki idari-kumanda sistemine bağlı ve hiç bir haktan faydalanmayan organlara dönüştürdü. Lenin zamanında, durum çok çetin olsa da parti kongreleri her yıl yapılıyordu. Stalin zamanında ise parti kongreleri, hatta Politbüro bile gerçekte toplanmıyordu. Lenin gerçek deneyime dayanarak şu hükme vardı: toplum üyelerinin şahsi ilgisi olmadan ekonomi gelişemez. Toplumsal mülkiyeti devlet mülkiyeti ile sınırlamıyordu Lenin. Devlet kapitalist mülkiyeti, işletme imtiyazı, özel teşebbüs, özel ticareti mümkün sayıyordu. Sanayiin yönetiminde değişik biçimlerin kullanılmasından, tröstlerin aracılığıyla sanayiin yönetilmesinden yanaydı Lenin. Ona göre onlar bağımsız ve girişken olmalı, kapitalist deneyiminden faydalanmalı. Bu bütün çalışmaların merkezden Moskovadan yönetilmesi gerek demek değildi.

Çok yapıtlarda böyle fikirler vardır.

Stalin tarafından geliştirilen idari-kumanda sistemi ilk zamanlarda haklı çıktı, ilk yıllarda perişanlığı yenmeye ve sanayi potansiyelini meydana getirmeye yardım etti. Ama ekonomi ve toplumsal hayat mürekkepleştikçe bu yönetim biçimleri ömrünü tüketmeye başladı, ülkeyi krize yaklaştıran fren oldu. İnsan kaybına, her tarafta ekolojik durumun bozulmasına, deniz, köy, nehir ve toprağın harap olmasına vardırıdı.

Yukarıdan planlama, yetkisiz kişilerin yönetimi, çıkarılan işe bakmadan herkese aynı ücret sağlanması, gerçek sonuçlara göre değil harcanan mali ve maddi kaynakları göz önünde tutarak planın gerçekleştirilmesi üstüne hüküm çıkarılması maddi ilginin ortadan kalkmasına, sanayiin en son bilimsel-teknik başarılarına ilgi göstermemesine yol açtı. Bu ekonomiyi

geliştirme, halk çıkarlarını göz önünde tutma, onu refaha kavuşturma amacına yönelik Lenin görüşlerine aykırı geliyordu. İdari-kumanda sistemi tarıma da zarar verdi. Tarımın ekstansif biçimde geliştirilmesine, sürülen tarlaların durmadan genişletilmesine vardırı ve ekolojiye zarar verirdi. Bundan dolayı ürün verimi azalmaya başladı.

Geçtiğimiz yıllarda tarih bilimi, Stalinizmi, Hruşçov ve Brejnev zamanlarını objektif olarak ilmi ölçülerle inceleme olanağını elde etti. Stalin hakimiyetinin gideren artan sağlamlaşması, sosyalizme düzeltilemez zarar verdi. Bugün bu tarih sahasında çalışan herkesçe kabul ediliyor. O zaman birçok ünlü kişiler durumun niteliksel bakımdan değiştiğini göremediler. Sonuçta Stalin herkesçe tanınan lider, sınırsız hakimiyete sahip diktatör oldu, tezlerini paylaşmayanları cezalandırma olanağını elde etti. Stalin hakimiyetinin parti çekirdeğinin desteğiyle sağlamlaşması mahvedici sonuçlar verdi. "Stalin sosyalizm demektir, Sosyalizm Stalin demektir". Bu tezi sovyet insanların zihnine aşılıyan ve ustaca düzenlenen geniş propaganda yapılıyordu. İnsanların ezici çoğunluğu buna inanıyordu.

Beş yıllık planların yerine getirilmesi, iş veriminin artırılması için onlar elden geleni yapıyorlardı. Bu kavramlar toplumun yolsuzluk, zorbalık durumunda yaşadığını gösteriyor, ama ekonomiyi geliştirmek için halkın büyük bir kısmının heyecanla çalıştığını hesaba katmıyor. Sovyet toplumunun gelişme süreci, diyalektik bakımdan tezatlı süreçti. Bir sıra yapılarda işte buna dikkat ediliyor (Yu.A. Polyakov). Çünkü söz konusu, tarihte en büyük sosyo-ekonomik ve sosyo-politik deneyimdir.

Nasıl oldu da, Stalinin hata ve yanlışlıklarına rağmen ezilmiş halk, savaşı kazanabildi? Cephede, cephe gerisinde partizan müfrezelerinde gösterilen sebatlık ve yiğitlik kaynağı neydi?Göreve bağlılık kaynağı neydi? Halk vatani için savaşıyordu. Bazı yazarlara göre Stalin politikası devrimci devleti zayıflatmışsa da yıkmadı (O. Latsis). Bunu kabul etmemek imkansızdır. Birçok tarihçiler diyor ki, bugün geleneksel kavramı geliştirmek gerektir. Stalinin etkisi altında oluşan birçok tezlerin değer yargılarını değiştirmek gerektir. Eski kavram, 20-li yıllarda liderlik için yapılan ve iç parti hayatına menfi etki yapan savaşı yansıtmıyordu. Eski şemada Stalin terörünün çapları olduğu gibi gösterilmiyor. Sosyalizmi kurmakla ilgili Lenin prensiplerinden neden Stalinin uzaklaştığı anlatılmıyor. Sovyet toplumunun gelişmesine ilişkin geleneksel kavramda, toplumsal enstitülerinin, ekonomi araçlarının yönetimi sosyal, sınıfsal ve ulusal ilişkilerin demokratikleşme önemi küçümseyordu. (G.L. Smirnov).

Bu kavramlarda, bazı tarihçilerin kanısınca, sovyet toplumunun tarihsel sürecine değinen birçok ana sorunlara cevap verilmiyor. Tarih diyalektiğinin karışık olduğu vurgulanıyor. Halk kitleleri sosyalizme inandıkları için sosyalizm sağ kalabildi. Ama sonraki yıllarda duygusuzluk ülkülerin yitirilmesi, sosyalizm için ciddi tehlike yarattı. (Polyakov Yu.A.)

Tarihçiler bir yandan Sovyet toplumunun başarılarını anlatıyorlar. Lenin halkın aşağı kısmını tarihsel yaratıcılığa celbetmek gerektiğini belirtmişti. Aşağı tabakalardan on milyonlarca kişi parti, sovyet örgütleri ve ordunun çalışmalarına, sanayi, ticaret, kolhoz ve sofhozların yönetimine katılmaya, bilim ve kültürü benimsemeye başladı. Halk arasından çıkan insanların bu çalışmalara katılması aslında, demokratik bir süreçti. Belki, sovyet toplumu tarihinin çekirdeğiydi. Ama bu süreç basit değildi. Stalinin ceza tedbirleri bu süreci baltalıyordu, durgunluk onu zayıflatıyordu. Önceleri yayımlanan kitaplarda bundan hiç söz edilmiyordu. Kuşkusuz bu süreç geniş çaplı bir süreçti.

Sovyet düzeninin başka bir başarısı, sosyal adaleti kökleştirmek ve halkı refaha kavuşturmak için potansiyel imkanlara sahip olduğunu gösteriyor. Söz konusu sanayi hızla geliştirilmesi, işsizliğin kaldırılması, parasız sağlık yardımı ve öğretim sistemlerinin meydana getirilmesi emekçinin yüceltilmesiydi.

Öte yandan tarihimizin başka bir yönünü oluşturan olumsuz olaylar açığa vuruluyor. Bürokrasinin oluşması ve devamlı kuvvetlenmesi. Ekonomide, sosyal ve manevi hayat alanlarında kırtasiyecilik dikta demektir, idari zorbalık demektir, insanın hak ve ihtiyaçlarına kayıtsız kalmak, kamu oyunu ve emekçilerin sosyal deneyimini bilmezlikten gelmek demektir.

Cihazın rolü, 70 yıl boyunca artıyordu. İç savaş yıllarında devlet sanayi yönetiyor, tarım ürünlerinin tedariki ve dağıtımı ile uğraşıyordu. Genişliyen ve giderek fazla bürokratlaşan devlet cihazı hatta Lenini bile endişelendiriyordu. Endüstrileşme sonucunda maliye işleri, maddi kaynaklar ve işçi gücü devletin eline geçti. Devlet planlama dairesi pek yüksek yetkilere sahip oldu. Tarım işlerinin yönetimi de devletin elindeydi. Kolhozların yardımıyla bu işi başarıyordu devlet.

Sofhozların çoğalması bu sürecin daha da genişlemesine yol açtı. Ticaretin yönetimi de 20'li yılların sonunda devletin eline geçti. Sonuçta cihaz genişliyor, yeni yeni bürokrasi halkaları ortaya çıkıyordu. Birçokları hiç gerekmezdi, onlar yalnız zarar veriyordu. Bugün frenleme mekanizma-

sı dediğimiz şey ortaya çıkıyordu. Toplumsal örgütlerde, sanatçı birlikleri, bilimsel müesseselerde de bürokratlar çoğalmaya başladı. Her yerde durgunluk, kemikleşme, sosyal adaletsizlik yaratan bürokratlar. Kadro seçimi de bozulmuş, ideolojiye bağlanmıştı.

Becerikliliği, yetkililiği belirleme ölçüleri, doğru sayılan kriteriyumlar ortadan kalkmıştı. Devlet cihazı çalışmaları beceriklilikle, iyice yönetme işine ilgi göstermemeye başladı. 20-li yılların ikinci yarısında yeni ekonomi biçimlerini arama yolundaki çalışmalar aksamaya başladı, bürokratlar her yeniliğe karşı düşmanca yaşıyor, idari prensiplerinin gücüne inanıyorlardı. Bürokratism geniş ölçüde gelişmeye başladı,oluşan ve kökleşen düzenlerin korunmasını isteyenler çoğaldı. Bu ise ülke tarihinin gidişine çok olumsuz etki yapıyordu. Stalinin tüm hakimiyeti ele geçirmesine, Hruşçov ve Brejnevin mutlakiyetinin kökleşmesine vardırdı. Fakat tarih biliminde uzun zaman Stalin'in şahsına tapmanın, Hruşçov döneminin keyfi yönetimi ve Brejnev döneminin kayıtsızlığının olumsuz sonuçlarına gerek önem verilmedi.

Bugün tarih biliminde durum değişti. Tarihçiler ve politika üzerinde çalışan uzmanlar tüm hayat alanlarını eleştirici gözüyle inceliyorlar. Stalin karakterinin, faaliyetine, ülke ile halkın hayatına korkunç etki yaptığı bugün besbellidir. Stalinin keyfine göre hüküm sürmesi, insanların yazgılarına hor bakması, hilekârlığı, yenilgiyi başarı olarak, her başarıyı büyük bir kazanç olarak gösterebilmesi, toplumsal ve siyasal hayatı etkiledi.

Stalin terörü zamanında parti, pek ağır kayıplar vermişse de, yerlerini koruyabildi. Halkın zihninde sosyalizm ideallerini koruyabildi, gerçi Stalinin işine gelen biçimde. Tüm hareketlerinde Stalin kendini sosyalizm savaşçısı olarak gösteriyordu. Bundan dolayı önder olabildi, iktidarı elinde tutabildi. Halk ona inanıyordu, Stalin halk arasında ün ve şan saldı, çünkü ismi sosyalizmle, devrim kazanımları ile özdeşleşiyordu. Nasıl oldu da Stalin ün kazanabildi. Bu şaşılacak şey özel incelemeye değerdir. İnanılması zor olan bir şey daha var: halkın ışıklı ülkülere inancı, Staline korkunç terör havasını yaratmaya olanak verdi. Leninin savaş arkadaşları, büyük parti liderleri, askerler halk düşmanları, casus ve kundakçılar olarak ilan ediliyordu. Nasıl oldu da 30-lu yıllarda milyonlarca Sovyet insanı buna inanabildi? Bunun başlıca nedeni şudur: Stalin hakimiyetini sağlamlaştırmak ve düşmanlarını yok etmek için sosyalizmin gerçek zorluklarından ve onu tehdit eden tehlikeden faydalanabildi. Sosyalizmi kurma yollarına ilişkin fikir ayrılıkları gereğinden çok abartılıyordu, çünkü muhalifle-

rin sınıfsal düşman ve dünya emperyalizmi tarafına geçtiklerini birçok parti ve halk temsilcilerine inandırabilirdi.

Sözde “halk düşmanlarının” sahte suçları kabul etmeleri için ne gibi usullere başvurulduğu, bugün iyice bilinmektedir. Netice olarak, son rakamlara göre, politik suçlamasıyla 3 milyon 700 binden fazla kişi mahkum edildi. 780 binden fazla kurşuna dizildi. Lenin sosyalizm anlayışını ters gösteren Stalin aynı zamanda sosyalist ülküleri her suretle propaganda ediyordu. Bu propagandaya orta dereceli okullar da, yüksek okullar da, kitle haberleşme araçları, propaganda ve toplumsal örgütler ve tarih bilimi de alet edilmişti. Aynı zamanda propaganda Stalini yüceltme amacını güdüyordu. Geçtiğimiz yıllarda Stalinin iç yüzünün açığa vurulması halkı sarstı. Tarihçiler, gazeteciler, yazarlar Stalinin iç yüzünü meydana çıkarma işine büyük katkıda bulundular. Stalinin yanlış uygulaması herkesçe eleştirildi. Sonraları Hruşçov ve Brejnevle de aynı paradoks oldu. İkisi de sosyalizme içten bağlı olduklarını iddia ediyor, ama sosyalizmden uzaklaşıyorlardı. Bu tüm alanlarda frenleme mekanizmasını sağlamaştırdı. Bu arada bilim, halk öğretimi, hukuk, sağlık yardımı ve edebiyat alanlarında da. Tarih bilimine gelince önceleri Sovyet politikasının eleştirilmesi yasaklanıyordu.

Hruşçovun çabaları başta olumlu sonuçlar verdi. Hruşçov Stalin’in yanlış uygulamalarını düzeltme yoluna gitti. 1956 yılında 20’ci parti kongresinde Hruşçov Stalin’in şahsına tapmayı kınadı, stalin terörü kurbanlarını akladı. Hruşçov teknik ilerlemeyi gerçekleştirme, tarım işlerini iyileştirme, ekonomiyi yönetme usullerini mükemmelleştirme yollarını arıyordu. Halkla açıktan açığa temasa girmeye bile çalıştı. Bu, kendisini Stalinen ayırt ediyordu. Kollektif yönetimi zorunlu sayan Hruşçov çok geçmeden herkese, hatta nükleer enerji alanında çalışan bilim adamlarına, ressam, yazarlara bile ibret olmaya başladı. Tüm iktidarı ele geçirdi. Savaş ve savaş sonrası yıllarında oluşan mekanizm ilk zamanlarda Hruşçovu destekliyordu, “büyük on yıllık dönemi” propaganda ederek ona prestij kazandırdı. Fakat şahsa tapmanın meydana çıkarılması, özyönetime ilişkin sözler, ekonomiyi yönetme reformları, mekanizmanın istikrarı koruma ümitlerini sarstı ve tehlikeli bir anda mekanizma Hruşçovu desteklemedi.

Brejnev ise, sürekli olarak oluşan ekonomik, devlet, toplumsal-siyasal faaliyet biçimlerini korumaya çalışıyordu. Brejnev zamanında bürokratism ve bürokratlar daha da arttı ve sağlamaştı. Hruşçov zamanında hele Brejnev zamanında birbirini tutmayan söz ve işler, durgunluk halkta duygu-



suzluk ve güvensizlik yarattı. Sovyet tarih biliminde ülkenin geçmişini yeniden gözden geçirme sorununa gelince, 1989 yılında orta dereceli okulların 10'cu sınıfları için yeni tarih ders kitabı çıktı (Yu.İ. Korablyov, İ.A. Fedoseyev, Yu.S. Borisov). Ders kitabında stalinizm ilk kez eleştiriliyor, Stalinin sert ceza önlemlerinden söz ediliyor. Önceleri tarih kitapları gibi ders kitaplarında yalnız parti ile halkın zaferleri söz konusu oluyordu. Eskisinden farklı olarak yeni ders kitabında ülkenin tarihi objektif olarak değerlendiriliyor. Sovyet iç ve dış politikasının başarıları üzerinde durulmuyor, Stalin politikası, şahsa tapma havası, demokratik eğilimleri yok eden doğmatizm eleştirilip değerlendiriliyor. Kitapta açıklandığına göre, Stalinin doğmatik istemli yaklaşımı, tarıma büyük zarar verdi. 1929 yılındanberi Lenin'in kooperasyon ilkeleri ters gösteriliyordu.Yeni ekonomik politika sonucunda meydana getirilen gönüllü kooperasyon temelleri yıkıldı. Aynı zamanda ekonomi bilim mahvedilmişti, köyde değişik biçimde gönüllü kooperasyonları kurma fikrini gerçekleştiren bilim adamları cezalandırılmıştı. Politikaya karşı gelen köylüler sert cezaya çarptırılmıştı.

1940 yılında köylülerin % 96,9'u kolhoza girdi. Onlar hiç bir haktan faydalanmıyordu. 1932 yılında ülkede pasaport sistemi uygulandı, ama köylülere pasaport verilmiyordu. Bu durum 60'lı yıllara kadar sürdü.

Ders kitabında kollektivizasyon politikasına kurban gidenlerin toplam sayısının 10 milyon kişi bulduğu belirtiliyor, kısa bir zaman içinde büyük tarım çiftliklerini kurmak için köylülerin cezalandırıldığı, korkutulduğu açıklanıyor. Yeni çiftliklerin kentlere yok pahasına yiyecek sağlamaları gerekti. Öte yandan ülkenin endüstrileştirilmesi için pek ucuz işçi gücü gerekti. Kitapta vurgulandığı gibi 30'lu yıllarda bu çalışmalara, ceza evlerine atılanlar genişçe celbedilmişti. Üç kişiden oluşan gruplar, savcı ve avukatların yardımına başvurmadan, temyiz ve afetme hakkını vermeden, insanları yargılıyorlardı. Stalin ve Molotova cezaya çarptırılması gerekli kişilerin listeleri veriliyordu, onlar için aslına bakmadan bu listeleri tasdik ediyorlardı. Ders kitabında dikkate değer bir olay veriliyor: Parti Politbürosuna Lenin zamanında giren üyeler arasında Stalinden başka hiç kimse sağ kalmadı.İlk sovyet hükümetinin 15 üyesinden 10'nu halk düşmanı ilân edildi. Stalin siyasî muhaliflerini cezalandırmak için onları halk düşmanı ilan ediyordu. Başkaları kundakçı, sabotajcı, diğerleri kulak ve kulak yardakçıları olarak ilan ediliyordu. Kitabın yazarları 1936 Anayasasına değinirken bu işte sözlerle işlerin bir birini tutmadığını yazıyorlar. Oysa Anayasa, galip çıkan sosyalizm Anayasası olarak nitelenmişti.

Kitabın 1936 tarihli Anayasasından sözedilen bölümünde Stalin rejimin içyüzü açığa vuruluyor. Anayasa sovyet toplumunun objektif gelişme eğilimini ve demokratikleşmeyi yansıttı, böylece stalinizm uygulamasına aykırı geliyordu, alenen kanunsuz biçim alıyordu. Anayasa ve gerçek hayat bir birini tutmuyordu... kitlesel tutuklamalar, zorbalık, insanların cezalandırılması gibi eylemler sürdürülüyordu. Köylülere eskisi gibi pasaport verilmiyordu, onlar serbestçe yer değiştiremiyorlardı. Sözlerle işlerin bir birini tutmaması toplumsal siyasal hayatı karakterize ediyordu. 1937 yılında SSCB Komünist Partisi Merkez Komitesinin aynı genel toplantısında demokratikleşmeyi genişletme kararıyla birlikte Stalin raporu hakkında bir karar alındı. Bu kararda güya geniş sabotaj yüzünden baskıyı şiddetlendirme zorunluluğu öne sürülüyordu. Toplantıda Stalin, "sosyalizm başarıları kazandıkça, sınıfsal savaşın artacağı hükmünü savunabildi". Kitabın yazarları büyük kurbanların verilmesine neden olan 1935-1939 tarihli sahte siyasi duruşmalara da değiniyorlar. O zaman Leninin birçok savaş arkadaşı, eski komünistler idam edildi, yüz binlerce partili, devlet adamı, ekonomist cezalandırıldı, ordunun kumanda ve politik kadrosu yok edildi.

Yazarlar 40 milyona yakın kişinin cezaya çarptırıldığına dikkati çekiyorlar. Belki, bu rakam büyütülüyor ama kurbanların sayısı gerçekte çoktu. Yazarlar tüm bunların sosyo-ekonomik hele manevi ve etik bakımından ülkeye pek büyük zarar verdiğini belirtiyorlar. Ceza önlemlerinin mahvedici sonuçları hele savaş zamanında kendini çok iyi gösterdi, çünkü savaş eşiğinde en yetenekli yüksek ordu komutanları, orta ve alt halkadan iyi eğitilmiş tecrübeli komutanlar öldürüldü veya ceza evlerine atıldı.

Ders kitabında ekonomi başarıları da ele alınıyor. Bu başarıları halkın şevk ve fedakarlığı kazandırdı. Halk yeni toplumu kurmak için bunun gerektiğine inanıyordu. Öte yandan temelsiz planlama, çalışmaların hızlandırılmasına, aksaklıklara neden oldu. Sonuçta haksız yere sabotaj yapmakla suçlanan insanlar cezalandırıldı. Kereste yığına, maden ocakları, askeri sanayi işletmeleri, yol ve kanalların açılması gibi en ağır sanayi kesimlerinde ucuz işçi gücü, yüz binlerce tutuklu çalıştırılıyordu. Çalışma ve hayat koşulları çok kötüydü.

Ders kitabının yazarları Stalinin bir dizi dış politik eylemlerini de eleştiriyorlar. 1939 tarihli sovyet-alman saldırmazlık paktına değinirken şu hükme varıyorlar: Görüşmelerde taraflar, Polanya topraklarının yazgısı üstüne anlaşmaya vardılar. Bu adaletsiz bir anlaşmaydı, çünkü Polonya halkının arkasında yapılmıştı. Polonya devletinin hukuken kaldırılmasına

Stalin ile çevresindekilerin izin vermeleri, uluslararası hukuk ilkelerine aykırı geliyordu.

Kitabın yazarları sovyet-fin savaşına (1939-1940) değinirken bir dizi politik krizler gibi bu savaşın da kaçınılamaz olmadığına vurguluyorlar. Yazarlara göre, pürüzlü sorunları hatta, Finlandiya toprakları aracılığıyla alman saldırısı yapıldığı takdirde bile Leningradın güvenliği gibi ciddi sorunu barış yoluyla çözme fırsatını iki hükümetin kaçırmaması savaşa yol açtı. İlk Fin hükümeti sovyet hükümetinin önerilerini redediyordu, savaş başladıktan sonra Sovyet hükümeti barış görüşmelerine ilişkin Finlandiya hükümetinin önerisini reddetti. Bu yöneticilerin akıllıca davranmadıklarını gösteriyor.

Dış politik tarihine gelince, Stalin şahsına tapma yıllarında ve durgunluk döneminde tarih bilimi birçok sorunları aydınlatamıyordu. O zaman yalnız işe gelen olayların tesbiti çerçevesinde dogmatik yorumlara izin veriliyordu. Tarih o derecede ideolojiye bağlanmıştı, gerçek içeriğini yitirdi. Yaşadığımız günlerde yeni anlayış havası içinde dış politika tarihine yaklaşım başkadır. Sovyet hükümetinin eski eylemlerinin de, son zamanların eylemlerinin de değer yargıları değişiyor. Bununla ilgilenen yalnız tarihçiler değildir.

Yaşadığımız günlerde sovyet hükümetinin bazı önemli dış politika eylemlerinin değer yargısının değiştirilmesi, yalnız bilim adamları değil toplumun da dikkat merkezindedir. Bunu anlamıştık, tarih sorunları hatta SSCB Halk Vekilleri kongresinde bile kavram konusu oldu, zamanımızın politik sorunları düzeyine çıktı.

Örneğin, 23 Ağustos 1939 tarihli sovyet-alman saldırmazlık anlaşması, 28 Eylül 1939 tarihli sovyet-alman dostluk ve sınır anlaşması ve bu belgelerle bağlı gizli ek protokollerin değer yargısı değişiyor. Tarihçilere gizli protokollerin aslını incelemeye olanağı verilmedi. Fakat yurdun dışında, ayrıca ABD'de belgelerin daha nazi Almanyada yapılan ve amerikalılar tarafından ele geçirilen fotokopileri yayımlandı. Stalin ve Molotof politikasının analizi, sovyet-alman ilişkilerine değinen başka belgelerin incelenmesi, bu fotokopilerin belgelerin aslından yapıldığını söylemeye olanak veriyor. 1939 yılının 23 Ağustosunda, 28 Eylülünde, 4 Ekiminde ve 1941 yılının 10 Ocakında imzalanan bu gizli ek protokoller Baltık denizinden Kara denize kadar çıkar alanlarının SSCB ve Almanya arasında sınırlandırılmasına değiniyor.

1939 tarihli sovyet-alman saldırmazlık anlaşması, şimdi SSCB Halk Vekilleri kongresinde ele alındı. Kongrenin 24 Aralık 1989 tarihinde kabul ettiği kararda, anlaşma içeriğinin uluslararası hukuk ilkelerine ve pratiğe aykırı gelmediği belirtiliyor. Ama kararda vurgulandığı gibi, Baltık denizinden Kara denize kadar iki ülkenin çıkar alanlarını belirleyen ve iki ülke tarafından imzalanan gizli ek protokol ve 1939-1941 tarihli başka protokoller Lenin dış politik ilkelerinden uzaklaşıyor. İki devletin çıkar alanlarının belirlenmesi, bir dizi devletlerin bağımsızlık ve hükümranlılığına aykırı geliyordu. Kongre gizli protokolleri imzalandığı günden hükümsüz ve temelsiz olduğunu kabul etti ve belgelerin imzalanmasını kınadı. Stalin ise başka ülkelere baskı yapmak için onlardan faydalandı. Şunu vurgulamak gerek ki, Stalin ile Molotov Parti Merkez Komitesi, SSCB Yüksek Sovyet ve hükümetin haberi olmadan almanlarla gizli görüşmeler yaptılar. Bu sovyet halkının arkasında almanlarla yapılan anlaşmaydı. 1939 tarihli saldırmazlık anlaşmasının imzalanmasından maksat, SSCB'ni yaklaşan savaş tehlikesinden korumaktı, çünkü o zaman Avrupada faşizm saldırısı ve Asyada Japonya militarizmi tehlikesi artıyordu. Ama anlaşma SSCB'ni nazi saldırısından kurtaramadı, ve savaş ve faşizme karşı gelen güçleri dezorganize etti, hitler saldırısının sovyet halkı için verdiği sonuçları daha da ağırlaştırdı.

Sovyet biliminde SSCB'nin Afgan politikasının değerlendirilmesine yeni yaklaşımlar ortaya çıktı. Buna tarihçiler başladı. Bu problem görüşülmek üzere SSCB Halk vekilleri kongresine sunuldu. Kongre sorunu görüşüp 24 Aralık 1989'da bu konuda bir karar aldı.

Kararda açıklandığı gibi, 1979 yılında sovyet ordularının Afganistana gönderilmesi manevi ve siyasi bakımdan kınanmaya değer bir eylemdir. Sorun incelendikten sonra, kararın Politbüro'nun yalnız dört üyesi tarafından ayrıca Parti Merkez Komitesi Genel Sekreteri ve Yüksek Sovyet Prezidyomu Başkanı ve Savunma Kurulu Başkanı Leonid Brejnev, eski savunma bakanı, Devlet Güvenlik Komitesi başkanı ve dışişleri bakanı tarafından alındığı öğrenildi. Bu pek önemli karar SSCB Yüksek Sovyetinde görüşülmedi. Anayasa çiğnendi. Anayasa ise barış ve savaş sorunlarının en yüksek devlet egemenlik organlarında görüşülmesini gerektiriyordu. Şunu da kabul etmek gerek ki o zamanki durumda, idari-kumanda sistemi durumunda bu doğal bir şeydi. Karar Yüksek Sovyette alınmış olsa da aynı olurdu. Aralık 1989 da Halk vekilleri Kongresinde açıklandığına göre, 1979 yılında Afganistan hükümeti ondan fazla kez askeri yardım ricasıyla başvurmuş, ama sovyet tarafı bu ricaları reddetmişti. Fakat dış politikamı-

zın haddinden fazla ideolojiye bağlı olması, orduları gönderme kararını etkiledi. O zaman uluslararası durum çetinleşiyordu. ABD İranda verdiği kayıpların öcünü Afganistanda almak istiyordu. Sovyet liderleri ülkenin güvenliğini sağlamlaştırmak istiyorlardı. Sovyet hükümeti Afganistana orduları gönderme kararını alırken diğer devlet başkanlarına hitabesinde, bu hareketin iletişim ve bazı hedefleri koruma zorunluğundan ileri geldiğini açıklamıştı. Ama bu orduları gönderme kararını haklı çıkaramaz. Güce başvurma, dünya Kamu oyunun büyük bir kısmının gözleri önünde sovyet ülkesinin otoritesine zarar verdi.

Fazla vaktinizi aldığımndan dolayı özür dilerim. Yine de, müsaadenizle birkaç söz daha söylemek isterdim.

Türk Tarih Kurumuna, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yönetimine beni Türk Tarih Kurumunun haberleşme üyeliğine seçtikleri için içten samimi teşekkürlerimi sunarım. Kurum Başkanı profesör Yaşar Yücele, Kurumun her üyesine candan teşekkür ederim. Bana gösterdiğiniz yüksek itimadı haklı çıkarmayı, boyun borcum bilirim. Bu münasebetle Atatürk Söylev'ini rus dilinde yayımlamayı, en yakın görevim sayıyorum. Ülkemizde bu tür yapıtların yayımlanması zor olsa da, meslektaşlarımla beraber, bu yapıtı yayımlamak istiyoruz. Atatürk zamanı Türkiye dış politikasına ilişkin kitabı çıkarmak niyetindeyim. Şimdiye kadar SSCB de Atatürk politikasını aydınlatan kitaplar yoktu. Bu yıl Moskova üniversitesi profesörü D.Yeremeyev, Doğu bilim Enstitüsü ileri gelen memurlarından V. Danilovla beraber yüksek okullar için Türkiye Cumhuriyeti tarihi ders kitabını yayımlamak niyetindeyiz. Başka görevlerim de var, ama sizleri fazla yormak istemem. Bu ayın başında Moskovada Sovyet türkologları toplantısı yapıldığını, toplantıda Türkiye Araştırmacıları Sovyet Derneği kurulduğunu memnurlukla bildirmek isterim. Toplantıya Leningrad, Bakü, Tiflis ve daha başka yerlerden bilim adamları da katıldı. Bu derneğin, Türkiye üzerine araştırmaların genişletilmesine, türk ve sovyet bilim adamları arasındaki münasebetlerin daha da gelişmesine, karşılıklı ziyaretlerin artırılmasına, belki, ortak bilimsel yapıtları hazırlamada işbirliği kurulmasına yardım edeceğini umarız.

Dikkatinize teşekkür ederim.

\* \*  
\*

Bu makalenin kaleme alınmasından sonra Sovyet Birliğinde 1990 ve 1991 yıllarında bilimsel, sosyo-politik yapıtlarda sosyalizm kavramı teori ve pratiğinin eleştirilmesi genişlemiş ve derinleşmiş, komünist partisi politikası ve onun ağır sonuçları da kınanmıştır. Bu, kanımca yeni bir makale için önemli bir konudur.